

A TÉRKÉPKEDVELŐ KAZINCZY FERENC

BORBÉLY ANDOR

A magyar nyelv halhatatlan emlékü újítója, *Kazinczy Ferenc* sokoldalú érdeklődés területének egyik részéről, térképgyűjtő szenvedélyéről és térképtörténeti tanulmányairól emlékezünk meg a következő sorokban. A sárospataki ősi kollégium könyvtárában őrzik és igen nagy becsben tartják metszet- és térképgyűjteményét, amelyet a kollégium régi könyvtárosa, *Harsányi István* alapos tanulmányában ismertetett.¹

Országos térképgyűjtési utamon a sátoraljaújhelyi volt megyei levéltárban megtaláltam azt a térképgyűjtéket, amelyet a »széphalmi mester« főlevéltárosi idejében a levéltár rendezése során készített.

Leveleiben² több hivatkozást találunk arra, hogy nemcsak szerette a térképeket, hanem gyűjtötte és vásárolta is. Nemcsak egyszerű gyűjtési tárgynak tekintette a térképeket, hanem foglalkozott azok irodalmával és térképtörténeti értékelő tanulmányt is írt.³

Kazinczy életének legfőbb feladatát a magyar nyelv fejlesztésében és szépítésében látta. Tudta, hogy a nyelv fejlesztése nemzeti feladat és szoros összefüggésben van a nemzet előtt álló politikai feladatok megoldásával. Résztvett az első magyar köztársasági mozgalomban. A mozgalom leleplezése után halálra ítélték, majd az ítéletet várfogságra változtatták. Kiszabadulása után tartózkodnia kellett a politikai tevékenységtől, kéziratban maradt munkáiban azonban emléket állított a magyar jakobinusok hősiességének, hazaszeretetének és megvédte őket a rágalmaktól.⁴

Ha nagyarányú irodalmi tevékenységét és főleg levelezéséből kitűnő sokoldalú érdeklődését mérlegeljük, annak igen kis részét teszi ki a térképekkel való foglalkozás. Nekünk kartográfia-történettel foglalkozóknak azonban igen becsesek térképkedvelésének adatai, amelyeket számunkra gyűjteményében és dolgozataiban hátrahagyott.

Kazinczy térképgyűjtéséről levelezéséből értesülünk. 1806-ban írott leveleiben közli, hogy térképeit, metszeteit, könyveivel együtt nemcsak hazai, hanem külföldi műkereskedőktől vásárolta.⁵ Külföldi szállítója egy *Rott* nevű müncheni antikvárius volt, akinek felesége anyja révén Kassán rokoni kapcsolatai voltak. *Rott* a *Kazinczy*knak szállított értékes könyveket és térképeket a bajorországi feloszlott kolostorok könyvtáraiból vásárolta össze. Amint *Kazinczy* 1806. jan. 31-én kelt levelében írja, Münchenből három láda szállítmányt kapott, amelyben könyvek mellett térképek és metszetek is voltak. Ezt az új szerzeményét korábbi gyűjtésével együtt el akarja adni, mert szörlöt és telket szeretne vásárolni. Legjobban szeretné, ha gyűjteményét a debreceni vagy a pataki kollégium venné meg. Könyveladási szándékáról még sokfelé küldött levelet. A válaszok hosszabb-rövidebb idő múlva megérkeztek, volt olyan is, aki csak a mappák után érdeklődött. Kedve szerinti volt a pataki kollégium ajánlata. Kb. 2000 db könyvet és 900-nál több metszetét, térképét 2000 Ft-ért megveszik és 1500 forinttal leellegezik. Az értékes szállítmányt még az év végén és 1807 elején Patakon átvették. Valószínű, hogy *Kazinczy* nem adta el egész gyűjteményét és hogy a gyűjtést tovább folytatta, mert összeköttetésben maradt szállítójaival és újabb könyvtárat állított össze. Ezt a második gyűjteményét is kénytelen volt áruba bocsátani szorult helyzete miatt — res angusta domi — ahogy magát kifejezte. Ezt a gyűjtését a híres műgyűjtő *Jankovich* vette meg 1810-ben, akinek halála után, 1836-ban a hagyatékában levő *Kazinczy*-féle könyvek és térképek a Nemzeti Múzeum könyvtárába kerültek.

A pataki kollégiumnak és *Jankovich* a eladott térképek közül legértékesebb volt *Lazius* és *Honterus* egy-egy térképe. A többiek nagyrésztben XVI—XVIII. századbeli

atlaszokból kivett lapok, kartográfia-történetileg jól ismert ábrázolások.* (A *Lazius*-féle térképről *Kazinczy* értékelő ismertetését írt »Magyar Országnak talán első abrózsza« címen.⁸ Ezt a metszetezt mint hazánk első térképét írta le és megjegyezte, hogy két évvel előbb Baviariából kapta egy antikváriustól. A térkép címe: Beschreibung und Gelegenheit des Türken Zugs in Ungarn in Jahr 1556... mit dem Lagern und Orthen... A térkép ajánlószora *Odalrich Fugger*-é z szólnak.

Kazinczy cikkére válasz érkezett: »Magyar Országnak még régibb abrózsai« címen. Szerzője, *Kreznernics Ferenc*⁹ azt állítja, hogy szerinte nem a *Lazius*-féle térkép hazánk első térképe, mert *Münster* kosmográfiájában előforduló »Poloniae et Hungariae nova descriptio...« korábban jelent meg; sőt említett tesz *László* diák 1528-as térképéről, amelyet azonban csak irodalmi utalásból ismer. A térképtörténeti vita tovább folytatódott, és »Jegyzések Magyar Ország régi Mappáiról« címen *Miller Ferdinándtól*¹⁰ újabb értekezés jelent meg a »Haza! Tudósítások«-ban. Miller válaszolt *Kazinczy* és *Kreznernics* cikkére és azokénál korábbi térképadatokat közölt hazánkról. Ő is megemlti az 1528-ban megjelent *László* diák térképét, majd arról ír, hogy a Nemzeti Múzeumban megvan a *Kazinczy*-féle »pataki térkép« egy példánya, de ezt az ottani szakemberek nem tartják hazánk első térképének, mert nem az egész országot, csak annak egy részét foglalja magában. Korábbi a *Schedel*-krónika »generális mappája« is, amelyen egész hazánkat látni lehet. Végeredményben úgy értékeli a helyzetet, hogy az *Ortelius* atlaszában levő 1573-as térkép az első ismeretes ábrázolása egész hazánknak, mert korábbi az 1556-ban készült, de nyomtatásban csak 1577-ben megjelent *Lazius*-féle kiadásnál.

Kazinczy vitára kel bírálóival.⁹ Kitart állítása mellett, hogy *Lazius* térképe hazánk első ábrázolása. A *Münster* kosmográfia és *Ortelius* atlaszában magyar vonatkozású lapja évi alapján később készültek, mert a *Lazius*-féle térképet *Kazinczy Lazius*: »De rebus Wiennensibus« címen 1546-ban megjelent könyve mellékletének tartotta, anélkül, hogy a könyvet látta volna. A térkép készítésének 1556-os évszáma a lap szélére van nyomtatva, erről azt tételezte fel, hogy később nyomtatták oda. A »Haza! Tudósítások«-ban lefolytatott vita megfelelt a magyar térképtörténet múltszázadeleji állásának, mert az akkor ismert adatokra támaszkodott. Ma azonban már ismerjük *Lazius* térképezésének körülményeit¹⁰ és tudjuk, hogy a *Kazinczy*-féle »pataki térkép« nem az első és csak részletként hazánknak. *Lazius*nak 1556-ból egy részletes, négy lapból álló térképe van hazánkról.¹¹ *Lazius* a török háborúkról jelentést adott ki,¹² ehhez mellékletként latin szövegű térképet rajzolt, amelynek címketében a szöveg így kezdődik: Ad Magnificum et Illustr. DD. Odalricum Fuggerum Comitem... Vuofgangi Lazii Viennae. Mivel az a térkép az 1556-os török háború időszerűsége miatt nagy érdeklődést keltett és igen keresett lett, német szövegű külön kiadásban is megjelent. Ennek a kiadásnak a címe: »Wahrhafte beschreibung desz rhumreichen von Gott verliehenen siegs... im jahre MDLVI herbstzeit vergangen... A térkép német szövege az eredeti latin szövegnek szabad, erősen kurtított fordítása. Az első német kiadásnak eddig egyetlen példánya ismeretes.¹³ A második német kiadás címe így kezdődik: »Beschreibung und Gelegenheit des Türken Zugs in Ungarn in Jahr 1556. Az 1577-ben Baselben, *Adam Henricpetrinél* megjelent kiadás a *Fugger* család címere díszíti.

A *Kazinczy*-féle pataki példány a német szövegű második kiadással azonos. A két német kiadás szövege megegyező, tehát nem új kiadásról van szó, hanem 20 évvel később készült utánnyomásról. Az első kiadású latin és német szövegű térképeknek nagyobb kartográfia-történeti értéke van, az 1577. évi utánnyomás kevés példányban ismeretes és nagy gyűjtőértékű.

A *Kazinczy*-féle térképgyűjtemény többi darabjai nem az ún. nagy térképritkások közé tartoznak, többnyire szétszedett atlaszok lapjai. A *Lazius*-féle 1577. évben megjelent térképet *Kazinczy* tévesen véleményezte »Magyar Országnak talán első abrózsai«-nak, mert abban az időben még nem volt ismeretes *Lazius* térképeinek genezise.

Kazinczy életének utolsó éveiben sokat foglalkozott történelmi tanulmányokkal, főleg amióta Zemplén vármegye a sátoraljaújhelyi vármegyei levéltár levéltárosává nevezte ki.¹⁴ A levéltár rendezetlen állapotban volt, a »vármegyei levéltár megzavarodott rendjének helyreállítását« kapta feladatul. Ezt a munkát 1825-től halála évéig, 1831-ig nagy szorgalommal és eredménnyel látta el, munkájának nyoma még ma is látható a levéltár feldolgozásában. Többek között összeállította a térképek jegyzékét, amelyet az ő szövegezésében közlünk. Abban az időben a következők mappák voltak a levéltárban:

* Soraim írása közben jelent meg *Fodor Ferenc*: A magyar térképrés, II. köt. Bp. 1953. (1955?) Térképszéki Közl. 15. sz. különfüzete. A 296–299. lapon *Harsányi* említett könyve alapján felsorolja *Kazinczy* térképeit, ezért annak megismétlésétől eltekintek.

Nro 1. *Lipszky*: Magyar-Ország Nagy Mappája. Összeragasztott táblákban (áll az első alispán szobájában).

Nro 2. Ugyanaz, össze nem ragasztott táblákban áll az Archivumban.

Nro 3. *Karacs*: Mappa Postalís Inclýti Regni Hungariae, Revisione EXs. Consilii Locumtenetialis authentica aeri incisa Pesthíni 1802.

Nro 4. *Blaskó János* — Zemplény vármegyei földmérő által rajzolt Zemplény vármegye mappája.

Nro 5. Az a réztábla, mellyel az említett Zemplény vármegyei mappa nyomtatott.

Nro 6. Tabula Generális Regni Hungariae, Croatiae, Slavoniae... aeri incisa a *Franc. Karacs*, Pesthíni, 1810.

Külön sorolta fel a »Rajzolatok«-at:

Nro 1. Planum exhibens situm Silvae Terebesiensis, communiter Sár dictae Delineavit *Andr. Beck*, Jur. c. Zemplin. Geometra (sine anno).

Nro 2. Mappa Terreni Poonum Nagy et Kis-Agárd. Delineavit *Joan. Carol.*

Nro 3. Mappa Silvanae Plagea Poonis Szécs-Polyánka, per *Geom. Franciscus Hajós*, 1774.

Nro 4. Mappa Territorri Nagy Domása, de anno 1779.

Nro 5. Mappa Terreni Poonis Orosz Kázmér per *Anton. Bukovics* Geom., 1778.

Nro 6. Mappa Silvar. Poonis Kozma, per *Locumten. Geispicsheim*, 1786.

Nro 7. Planum Territorrii Poonis Stefanócz. Anno 1778.

Nro 8. Mappa Terreni Poonis Juszko-Volya. Anno 1785.

Nro 9. Mappa Poonis Alsó Szacsur, delineavit non Geometra, sed Pictor tantum Ujhelyini habitans *Andreas Trtina* (sine nota anni).

Nro 10. Sajó-Kesznyéten Helység darabjainak Rajzolatai. Több táblázatokban. A felsorolt térképekből a 4., 5. számú, a rajzlapokból a 8. számú ma is megvan a levéltárban.

Kazinczy Ferenc nagyértékű irodalmi és nyelvészeti munkássága mellett kiváló műgyűjtő volt: könyvek, képek, metszetek, térképek egyaránt érdekelték, mert ezekben is az emberi szellem megnyilvánulását látta. Térképekkel való foglalkozását pedig különösen eredményesnek látjuk és szerencséje a magyar kartográfia történetnek, hogy a sárospataki kollégium könyvtárában ma együtt találjuk gyűjtőtevékenységének eredményét.

JEGYZETEK

1. A sárospataki ref. főiskola metszetgyűjteménye. Bp. 1911. Különnyomat a »Múzeumi és Könyvtári Értesítő« 1908—9. évfolyamaiból.

2. Váczy János: *Kazinczy Ferenc* levelezése. Bp. 1890—1912. 21 k. M. T. A.

3. Gulyás József: *Kazinczy*, mint gyűjtő. *Debreceni Szemle* 1932, 7. 272—278. p.

4. Heckenast Gusztáv stb.: *A magyar nép története*. Rövid áttekintés. Bp. 1953. Művelt Nép. 231. p.

5. Váczy J.: i. m. IV. k. 1893. 14, 468, 933, 962 és 1077 lev.

6. *Hazai Tudósítások*, 1807, I. 19. 151—153. l.

7. *Hazai Tud.* 1807, I. 25, 206—208. l.

8. *Hazai Tud.* 1808, I. 10. 11.

9. *Hazai Tud.* 1808, I. 21, 22.

10. E. Oberhammer—F. R. v. Wieser: *Karten des Wolfgang Lazius*. Innsbruck, 1906.

11. *Regni Ungariae descriptio vera* 1556.

12. *Rei contra turcas gestae anno MDLVI brevis descriptio...* Wolfgango Lazio viennensi... Basileae, ex officina Joannis Oporini... 1557.

13. *Wien, National-Bibliothek, Kartensammlung*, 9. B. 28.

14. *Illésy János*: *A sátoraljaújhelyi levéltár története*. Századok, 1903.